

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ СТУДЮВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА РФ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Масненко В. В.

ВСТУП

Повноцінна деокупація українських територій тимчасово окупованих РФ не можлива без ефективної протидії історичній політиці агресора, яка скерована на тотальну зачистку українського меморіального простору, привласнення національної історичної спадщини та насадження російської неоміперської моделі історичної пам'яті, яка химерним чином поєднує власне імперську, радянську та окупаційну складові. Розуміння цих практичних завдань спонукає до вироблення результативного методологічного інструментарію для наукового дослідження. У цьому сенсі категорично не погоджуємося з позицією Г. Касьянова, який стверджує, що в Україні можуть сприймати науковців, які досліджують російську політику пам'яті як колабораціоністів – і в юридичному плані, і в громадській думці – якщо вони не слідують за офіційним приписам боротьби з ворогом і натомість спробують представити збалансований академічний аналіз. Буцїмто: «Сам факт наукового інтересу до російської політики пам'яті може викликати підозру. Незалежно від змісту, позитивну публічну оцінку ідей і праць російських вчених можна розглядати як поширення «кремлівських нарративів»¹. Натомість, на нашу думку, аналіз політики пам'яті агресора, передовсім доктринальних основ «русского мира», російських історичних міфів, зазіхань на українську історичну спадщину, основних кейсів у межах яких розв'язані «меморіальні війни», акторів/поширювачів пам'яттєвого дискурсу, меморіального законодавства РФ (нелегітимних правових актів терористичних організацій «ДНР/ЛНР»), комеморативних практик (відзначення пам'ятних дат, формування пантеону «героїв», пам'ятникотворення), антиукраїнської пам'яттєвої складової в системі освіти, залучення професійних істориків до офіційної пропаганди в умовах окупації дозволить не тільки збагатити проблематику українських студій пам'яті,

¹ Kasianov G. Challenges of antagonistic memory: Scholars versus politics and war, *«Memory Studies»* 2022, vol. 15(6), p. 1296 (ця дивна заява Г. Касьянова, вочевидь, слугує спробою вигадати своєрідне «інтелектуальне алібі» для виправдання власної zaangażованості).

але й виробити дієвий механізм протидії пам'яттевої інвазії РФ. Зокрема, це буде сприяти формуванню новаційної теоретичної моделі студювання політики пам'яті та виробленню практичних рекомендацій із впровадження української мнемонічної парадигми, сфокусованих на деконструкції російського пам'яттевого історичного дискурсу, враховуючи специфіку його деструктивного впливу на різні групи українських громадян, передовсім на населення тимчасово окупованих територій. На наше переконання, такий підхід не тільки не суперечить академічним стандартам, але й оновлює їх, надає їм належного суспільного спрямування.

1. Історіографія проблеми

Історіографію проблеми, яка стосується її різних аспектів, умовно можна розподілити на два періоди – до і після 2014 р. Довоєнний період репрезентований працями українських і зарубіжних дослідників, у яких аналізується стан історичної пам'яті українських громадян, з особливою увагою на її регіональну специфіку Криму та Донбасу. Серед зарубіжних дослідників вказаної проблематики варто виділити праці А. Вілсона, Х. Куромії, М. Студенної-Скрукви².

З початком відкритої фази російської агресії у 2014 р. студювання цієї проблематики суттєво активізувалося й, окрім суто наукового, набуло надзвичайного важливого суспільного значення. В дослідженні теми виокремлюється кілька напрямків. Насамперед – аналіз різних аспектів російської агресії проти України і окупації частини української території. Тут варто виділити монографії Л. Якубової, В. Головка, Я. Приймаченко, Т. Кузьо, П. Гай-Нижника, Ф. Турченка та Г. Турченко³, у яких, окрім інших, піднімаються й питання історичної політики та зазіхання на історичну спадщину як важливих складових

² Wilson A. The Donbas between Ukraine and Russia: The Use of History in Political Disputes, *Journal of Contemporary History* 1995, vol. 30, no. 2 (apr), p. 265–289; Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки, пер. з англ.: Г. Кьорян, В. Агеев, передм. Г. Немирі, Київ 2002, 510 с.; Його ж, Донбас поміж Україною та Росією: позанаціональна ідентичність? *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів*, Луганськ 2002, с. 541–554.; Studenna-Skruckwa M. Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej, *Rozpau* 2014, 307 s. (укр. пер. : Студенна-Скруква М. Український Донбас. Обличчя регіональної ідентичності, Київ 2014, 410 с.).

³ Якубова Л., Головка В., Приймаченко Я. «Русский мир» на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії (аналітична доповідь), Київ 2018, 227 с.; Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет, Київ 2018, 560 с.; Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення, Київ 2017, 332 с.; Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна, Київ 2015, 166 с.

«гібридної війни». Окрему групу текстів становлять аналітичні дослідження соціологічних та безпекових центрів, зокрема монографії співробітників Національного інституту стратегічних досліджень⁴. Проблеми гібридної війни Росії проти України відображені й у публікаціях західних аналітичних центрів. Так, Андраш Рац, який представляє Фінський інститут міжнародних відносин, звертає увагу й на медійну та інформаційну сферу, завдяки яким поширювалися офіційні російські наративи на українську і західну аудиторію⁵.

За останні роки розпочалося більш предметне дослідження й власне підокупаційної пам'яткової ситуації. Тут варто згадати публікації Т. Білоуса про цивільні жертви війни на Донбасі та пам'ять про них⁶, Ю. Абібок про використання окупаційними адміністраціями різних комеморативних практик спрямованих на формування окремішньої «донбаської» ідентичності⁷, Я. Приймаченко про вплив історичної політики РФ «руського мира» в південно-східних регіонах України⁸, Гвендолін Сасс і Аліси Лакнер про формування різних типів ідентичностей в умовах конфлікту на Донбасі⁹, Т. Шульги, Б. Короленка, С. Кота щодо історичної складової ідентичності кримчан¹⁰.

⁴ Донбас і Крим: ціна повернення : монографія, за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О.М. Ляшенко, Київ 2015, 474 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Razom_kRym_donbas-4ab2b.pdf (дата звернення: 8.06.2024); Горбулін В.П., Власюк О.С., Кононенко С.В. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна, Київ 2015, 132 с.; Світова гібридна війна: український фронт, за заг. ред. В. П. Горбуліна, Київ 2017, 496 с.

⁵ *Racz A. Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist, FIIA Report 43*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2015, 104 p.

⁶ Білоус Т. Цивільні жертви війни на Донбасі та пам'ять про них, «Спільне» 2020, 19 березня, URL: <https://commons.com.ua/uk/civilni-zhertvi-vijni-na-donbasi-j-pamyat-pro-nih/> (дата звернення: 8.06.2024)

⁷ Abibok J. Na drodze do stworzenia „narodu Donbasu”. Polityka tożsamości samozwańczych republik na wschodzie Ukrainy, «Komentarze OSW», № 270, 5.06.2018, s. 1-7; Abibok Y. Unrecognized holidays: Old and new 'state' traditions in the self-proclaimed republics in the east of Ukraine. *Language of Conflict. Discourses of the Ukrainian Crisis*, edited by Natalia Knoblock, Bloomsbury Academic 2020, URL: <https://www.bloomsbury.com/us/language-of-conflict-9781350098626/> (дата звернення: 8.06.2024)

⁸ Приймаченко Я. Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті «руського мира», *Регіональна історія України, зб. наук. ст.*, Київ 2017, вип. 11, с. 101-132.

⁹ Sasse G., Lackner A. War and identity: the case of the Donbas in Ukraine, *Post-Soviet Affairs* 2018, vol. 34, № 2-3 (Identity Politics in Times of Crisis: Ukraine as a Critical Case), p. 139-157.

¹⁰ Шульга Т. Гуманітарна політика у поліетнічному регіоні: Крим 2000-х років, *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, відп. ред. В. Смолій, Київ 2014, с. 633-643.; Короленко Б. Імперський/неоімперський дискурс Криму: історія та пам'ять у контексті глобальних викликів, *Там само*, с. 644-656.; Кот С. Крим: статус окупованої території та захист культурних цінностей, *Там само*, с. 690-707.

Оприлюдненні й аналітичні матеріали безпосередньо присвячені проблемі захисту національної історичної/культурної спадщини в умовах російської агресії¹¹.

2. Методи дослідження

Вважаємо системною методологічною помилкою чималої групи дослідників (М. Мінаков, А. Плеханов, Пер Андрес Рудлінг, Ю. Юрченко), що при дослідженні сучасної історичної політики в Україні ігнорується факт російської агресії, не тільки пам'яттевої, але й військової. Інші дослідники (Г. Касьянов, С. Осипчук) начебто й визнають РФ агресором, але при цьому зосереджуються на критиці політики української влади і правих, яка, на їхню думку, продукує не тільки внутрішні, але й зовнішні конфлікти. За нашими спостереженнями, при дослідженні політики пам'яті в умовах війни необхідно все ж вийти за межі моделі «пострадянського націоналістичного конфлікту», яка виявилася малопродуктивною і зосередитися на студіюванні теми в координатах протистояння «різних цивілізаційних моделей». Тим більше, ескалація російської агресії наочно підтверджує цивілізаційну дистанцію між європейським і євразійським пам'яттевим дискурсами. За цих обставин не припустимо ставити на «одну дошку» агресора і тут сторону, яка протидіє агресії. Більше того, самі російські дослідники відкрито декларують, що вони відмовляються від зрівноваженого підходу в оцінці історичної політики РФ та європейських країн, тим самим посідаючи позиції ретрансляторів офіційної російської пропаганди (Алексій Міллер).

Оскільки колективна історична пам'ять розглядається як своєрідний уявний неформальний соціальний конструкт, який функціонує завдяки постійно відновлюваним суспільним зв'язкам, то для її дослідження найбільш продуктивними будуть методи пізнання саме суспільних комунікацій, особливо тих, що формують політичну та історичну культуру. Які, в свою чергу, містять як необхідний компонент історичну спадщину відповідної національної спільноти. У цьому сенсі політика пам'яті розглядається як один з основних каналів /засобів такої соціальної комунікації.

Для осмислення цього явища в умовах окупації пропонується застосувати теорію політики пам'яті Яна Кубіка та Мікаела Бернхарда¹²,

¹¹ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с.

¹² Kubik J., Bernhard M. A Theory of the Politics of Memory, *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, edit. by Jan Kubik and Michael Bernhard, Oxford 2014, p. 7–34.

яка дозволяє окреслити різні типи мнемонічних діячів та режимів пам'яті.

Це чотири ідеальні типи мнемонічних діячів, а саме мнемонічні воїни, що вважають себе носіями єдино правильного історичного пам'яттєвого дискурсу; мнемонічні плюралісти, які визнають множинність бачення минулого і право на іншу його інтерпретацію; мнемонічно байдужі – незацікавлені у політиці пам'яті чи ті, що воліють триматися осторонь культурних протистоянь та «воєн пам'яті»; мнемонічно будучні, які опонують будь-яким зверненням до минулого та його впливів на сьогодення і майбутнє.

Для того аби визначитися з типологією агентів пам'яті в випадку дослідження агресії РФ варто чітко зафіксувати те, що пам'яттєва інвазія проти України фактично розпочалася від часу проголошення Незалежності у 1991 р. тобто задовго до власне воєнної агресії, і не тільки передувала їй, а готувала ґрунт для її реалізації.

Отже у випадку з гібридною агресією РФ проти України тривалий час спостерігалася ситуація несиметричної протидії. До 2014 р. російська сторона була репрезентована доволі агресивними мнемонічними воїнами, а українська, як це не видається тепер дивним – переважно мнемонічними плюралістами. Часткові зміни можна було спостерігати за президентства В. Ющенка, коли по суті вперше з'являються досить несміливі ознаки протидії російському пам'яттєвому наративу, з особливим наголосом на збереження української історичної спадщини.

У 2014 р. ситуація з мнемонічними акторами в умовах російсько-українського протистояння зазнала суттєвих змін. Від того часу на окупованих Росією українських територіях йдеться про цілковите домінування мнемонічних воїнів, як з боку окупантів, так і з боку протидії їхній агресивній політиці. Водночас, переважна частина місцевого населення лишається пасивною, підпадаючи під визначення мнемонічно байдужих. Тож одним із перспективних варіантів виходу із окупаційного режиму, на той час, був пошук оптимальних шляхів до посилення позиції мнемонічних плюралістів, як найбільш оптимальної та перспективної. Хоча й тоді було зрозуміло, що до припинення російської агресії й завершення процесу фактичної деокупації це завдання матиме своєрідний «відкладений» статус.

Від 24 лютого 2022 р., з початком повномасштабного російського вторгнення такий варіант цілком було втрачено. Тепер йдеться про довготривалу перспективу капсулювання статусу мнемонічних воїнів у досить жорсткій інтерпретації. Більше того тип мнемонічного діяча з боку агресора досяг свого апогею (мнемонічні злочинці, мнемонічні крадії, мнемонічні руйнівники, мнемонічні гвалтівники).

Зрозуміло, що різні групи мнемонічних діячів продукують відмінні режими пам'яті, тобто формують впорядкований спосіб пам'ятати про окремі явища, події чи процеси минувшини, який постійно підживлюється актуальними суспільно-політичними реаліями. Режим пам'яті в умовах окупації пропонується визначати як *тоталітарний і екстремальний*, який окрім домінантної пам'яттєвої моделі, нав'язаної через примус, у тому числі й силою зброї, містить кілька репресованих моделей віктимізованих на цей час груп населення. Носіями уоплідженої пам'яті стали громадяни з виразною (і навіть прихованою) українською ідентичністю, кримські татари, вірні окремих протестантських конфесій, громади ПЦУ, деякі етнічні групи. Водночас, є всі підстави стверджувати, що комеморативний примус породжує передбачувану *нестабільність і тимчасовість* подібного режиму пам'яті. Ця ситуація дозволяє запропонувати кілька можливих сценаріїв виходу з нього і перейти до більш сприятливого і продуктивного пам'яттєвого режиму. Отже не повсякденні «меморіальні війни», а кардинальна зміна загальної опції – режиму функціонування історичної пам'яті дозволить зупинити російську агресію у цій царині.

Вихідна позиція *робочої наукової гіпотези* студіювання теми полягає в інтерпретації історичної політики на окупованих територіях як екстремальної сурогатної моделі спотворення минувшини та неприхованої інструменталізації історії для маніпуляції суспільною свідомістю на догоду чітко артикульованій політичній меті агресора. Привласнення української історичної спадщини та її пересенсування є складовою іманентною частиною такої політики окупанта.

Але щодо мети агресора маємо справу з певним казусом неясності / непрозорості, а отже й не розуміння початкової мети агресора. Так, події 2014 р. – окупація Криму і частини Донбасу давали підстави трактувати мету держави-агресора РФ як намагання порушити державний суверенітет України та її територіальну цілісність. Однак відкрита широкомасштабна навала від 24 лютого 2022 р. спонукає внести корективи у зазначені вище методологічні підходи. Оскільки тепер більш прозоро окреслилися мета агресора. Вона полягає не лише у спробі порушити державний суверенітет, а у знищенні України як держави й геноциді українців як національної спільноти. Проголошена агресором т.зв. «денацифікація» насправді скерована на деукраїнізацію та деєвропеїзацію українського соціуму, ліквідацію Україна як цілісного соціокультурного та суспільно-політичного явища. Отже історична політика агресора виступає інструментом «легітимації» геноциду українців. Відтепер «війни пам'яті» набувають екзистенційного виміру, оскільки тепер йдеться про самозбереження українців і захист власне національної ідентичності.

Ключовим моментом у визначенні характеру сучасної історичної політики держави-агресора РФ є її ідеологічне підґрунтя, а саме – ідеологія рашизму (варіанти – путінізму, панрусизму). Однією з основоположних складових якої стала штучна модель уявного ворога в образі «колективного Заходу». В яку намагаються вмонтувати сурогатний конструкт під назвою «Україна як антиросія». Оскільки це, на думку кремлівських ідеологів, «ворог внутрішній», то йому відведена роль найбільшої загрози для російського панування. В цій ідеологічній конструкції суттєво трансформувався образ українця: від моделі «молодшого брата» до моделі «одного народу», у якій «українець = росіянин».

Помітно, що «братня» міфологема втрачала свої позиції у громадській сфері, публіцистиці та масовій історичній пам'яті росіян ще у 1990-х роках. З початком агресії РФ проти України у 2014 р. російська пропаганда, особливо її телевізійний ресурс, працювала над реалізацією глобальної психологічної операції заміщення радянської моделі «народів-брати» сучасним конструктом «хунта-каратели-бандерівці». Проте попередня міфологема виявляла помітну живучість, оскільки така маніпуляція все ж передбачала розмежування на «поганих українців» (бандерівців) та «хороших українців» (малоросів). Останнім у рамках вказаної схеми відводилася роль тих же «менших братів», які потребували «братської» російської «допомоги», включно з військовою.

Крім того історична політика РФ була спрямована на формування образу українця як свого цивілізаційного ворога. Засобами пропаганди, вдаючись до спекулятивно підібраних історичних аналогій та сфальшованих фактів, поширювалася теза про те, що поки існуватиме Україна, російське суспільство не зможе розвинути, а Росія не буде спроможна виконати свою «всесвітню місію» порятунку людської цивілізації від занепаду і хаосу. В цьому мейнстрімі антиукраїнської пропаганди досить прозоро проглядаються людиноненависницькі ідеї О. Дугініна та забутого до недавнього часу маргінального філософа І. Льїна.

В умовах розгортання широкомасштабної збройної агресії РФ проти України спостерігається потворна реанімація давно «померлого» міфу про «триєдиний народ», з відповідним «запереченням» існування українців як самостійного народу. Тепер об'єктом «захисту» окупантів проголошені навіть не «малороси», а т.зв. «народ Донбасу», який буцімто вісім років потерпав від свавілля «київського режиму». Однак така «історична некрофілія» лише підкреслює облудність і безперспективність сучасної ідеологеми «русского мира» і свідчить про її неминучий крах і поразку путінського режиму.

Але й на цьому ідеологи рашизму не зупинилися. В умовах повномасштабного вторгнення послідовно формується новий конструкт про «не існування» українців як таких (модель т.зв. «порожнього місця»). Нібито українці це «історичні росіяни (русские)» зіпсовані західними впливами. Звідси історична місія РФ буцімто полягає у тому, аби повернути українців до їх «історичного» буття, тобто зробити їх росіянами. А хто не бажає цього підлягає знищенню, у тому числі й фізичному. В цьому й полягає ідеологічне обґрунтування геноциду українців, оберте на «псевдоісторичному» дискурсі.

Важливим методологічним компонентом студіювання теми є фіксація особливостей трансформації ідентичностей населення окупованих територій. Необхідно враховувати відмінну модель самоідентифікації українських громадян мешканців Донбасу, Криму, Херсонщини та Запоріжжя. Відповідно і механізм впливу політики пам'яті на процес трансформації історичної свідомості населення цих регіонів буде несхожим. Власне й історична політика окупантів в Криму, ОРДЛО та на територіях тимчасово окупованих у 2022-2024 рр. має помітну специфіку. Так, в останньому випадку агресор зіштовхнувся з реальними наслідками політики декомунізації та більш відвертим несприйняттям і відторгненням ідеології «русского мира» з боку українських громадян. Це, безперечно, полегшує захист національної історичної спадщини від зазіхань агресора.

3. Актори та ретранслятори історичної політики агресора

Важливо у цьому контексті виявити дівців / акторів історичної політики агресора. Основним актором політики пам'яті, безперечно є президент РФ Володівір Путін. З початком відкритої агресії проти України його псевдоісторична риторика набула крайніх форм і стала основною ідеологічною матрицею обґрунтування самої агресії. Класичним взірцем такої облудної риторики, побудованій на привласненні української історичної спадщини, була т.зв. «кримська промова», яку очільник країни-окупанта виголосив 18 березня 2014 р. «Тут древній Херсонес, де прийняв хрещення святий князь Володимир. Його духовний подвиг – звернення до православ'я – визначив загальну культурну, ціннісну, цивілізаційну основу, яка об'єднує народи Росії, України і Білорусії», – нещадно інструменталізував тоді історію Путін. Вочевидь для кремлівського очільника «споконвічний російський Крим» – це наріжний камінь, на якому тримається легітимність його особистого правління. Апогеєм неоімерського тлумачення історії у межах ідеології «русского мира» стала публікація статті від імені президента РФ щодо історичної єдності українців і росіян. У ній йдеться про відмову визнати українців за окрему націю, а українську

державність позбавити права на суб'єктність. Суть статті полягає в тому, що українці й росіяни із давніх-давен становили собою буцімто один народ, що говорив однією мовою: «І росіяни, і українці, і білоруси – спадкоємці Давньої Русі, яка була найбільшою державою Європи». Ставиться знак рівняння між поняттями Русь та Росія. Показово, що ця стаття стала обов'язковим матеріалом для вивчення в російській армії якраз перед початком повномасштабного вторгнення.

21 лютого 2022 р. російський диктатор виголосив промову про те, що Україна у її міжнародно визнаних кордонах не має права на існування. На його думку, сучасна Україна була створена більшовиками, «причому Ленін та його соратники робили це у вельми грубий відносно самої Росії спосіб – за рахунок відокремлення, відторгнення від неї частини її власних історичних територій». Отже, міфологеми «історичних російських територій/земель», «історичної Росії», «єдиного історичного і духовного простору» застосовані як історичне підґрунтя агресивної геноцидної політики проти України.

Детальний аналіз виступів президента РФ свідчить про те, що головною метою відсилання до минулого є легітимізація тих чи інших дій нинішньої влади, політичного курсу в цілому, а також демонстрація «генеральної лінії» влади у сфері історичної політики. Крім того, Путіну притаманні гіпертрофовані уявлення про своє місце в історії, він бачить себе в одному ряду з видатними, на його думку, історичними діячами Росії¹³. Так, 10 червня 2022 р. з нагоди 350-річчя з дня народження російського імператора Петра I кремлівський диктатор заявив, що «збирає імперські землі», наслідуючи засновника російської імперії. А на початку грудня цього ж року, під час виступу на засіданні російської ради з прав людини (!?) похизувався, що своїми загарбницькими діями навіть перевершив Петра I, перетворивши Азовське море на «внутрішнє море РФ»¹⁴.

Геноцидні тези активно поширюють і ретранслятори російської історичної політики. Так, Тимофій Сергійцев у скандальній статті «Що Росія має зробити з Україною?», яка була опублікована на сайті російського державного агентства новин «РИА Новости» 3 квітня 2022 р., зображував українців як «пасивних посібників нацистської влади», які підлягають «перевихованню та денацифікації», що включає

¹³ Trenin D. Russia is the house that Vladimir Putin built – and he'll never abandon it, *«The Guardian»* 2017, 27 March, URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/27/russia-house-vladimir-putin-built-never-abandon#img-1> (дата звернення: 8.07.2024)

¹⁴ Путін назвав захоплення Азовського узбережжя «хорошим результатом», *«Дзеркало тижня»* 2022, 7 грудня, URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/putin-nazvav-zakhoplennja-azovskoho-uzberezhzha-khoroshim-rezultatom.html> (дата звернення: 8.07.2024)

в себе воєнну присутність Росії; знищення української державності, створення на території України низки «народних республік», повністю підконтрольних Росії; знищення теперішньої української влади; жорстку цензуру в політичній, культурній та освітній сферах; терор проти місцевого населення, створення т.зв. «народних міліцій», репресії проти противників окупаційної влади, примусові роботи для населення з відновлення знищеної росіянами інфраструктури; заборона самої назви «Україна». Результатом такої геноцидної політики мала стати остаточна асиміляція українців.

Важливо окреслити коло основних «ретрансляторів» політики пам'яті з боку країни-агресора: російські федеральні державні органи, російські спецслужби, окупаційні адміністрації, навчальні заклади, політичні партії (російські, колаборантські), квазігромадські організації (ветеранські, молодіжні, козацькі), місцеві історики-колаборанти, Російська православна Церква та її філія – УПЦ МП. Протидія з українського боку представлена: державними органами, громадськими організаціями й ініціативами, українськими та кримськотатарськими активістами, українськими спецслужбами. Опір окупаційній політиці пам'яті й до сьогодні значною мірою здійснюється громадським сектором.

4. Нові прояви привласнення української історичної спадщини агресором

Також варто враховувати, що в умовах повномасштабної агресії від лютого 2022 р. спостерігаються нові прояви історичної політики окупантів, які підлягають фіксації та ретельному науковому студіюванню.

Зокрема, на тимчасово окупованих частинах Запорізької та Херсонської областей здійснюються спроби «редекомунізації». Так, у Мелітополі, Маріуполі, Генічеську та інших населених пунктах окупаційні адміністрації, представлені переважно місцевими колаборантами, приймають нелегітимні рішення про повернення колишніх тоталітарних назв топонімічним об'єктам, або про нове підокупаційне назовництво. Така свавільна політика торкнулося навіть назв окремих населених пунктів. Так, у Михайлівській громаді Василівського району Запорізької області окупанти переназвали с. Тарсалак на «Октябрьское», а смт Нікольське (Маріупольський район, Донецької області) знову перейменували на «Володарское». Явочним шляхом відновлюється комуністична символіка, відшуковуються демонтовані пам'ятники Леніну, іншим діячам комуністичного режиму та встановлюються перед адміністративними будівлями.

Фіксуються нові прояви воєнного урбіциду, скеровані на ліквідацію української самобутності міст. Експерти виокремлюють три сценарії урбіциду, які протягом 2014–2024 рр. реалізує РФ на українській території: донецький, маріупольський та харківський¹⁵. Перший стосується тимчасово окупованих міст (Донецьк, Бердянськ, до недавнього часу – Херсон), здійснюється шляхом вибіркового терору і під тотальним пропагандистським тиском. Маріупольський – спостерігається у містах на лінії зіткнення, де точаться запеклі бої, у наслідок чого відбувається практично суцільне знищення міста, разом з його українською мнемонічною складовою (власне Маріуполь, Попасна, частково Ізюм, Соледар, Бахмут, Авдіївка, Вовчанськ). Харківський сценарій – до нього агресори вдаються, коли не можуть захопити місто. Тут урбіцид здійснюють через постійні обстріли, які призводять до руйнацій культурної історичної спадщини, пошкодження інфраструктури, зміни демографічної структури населення, впливу на психолого-емоційний стан містян (Харків, Миколаїв, Нікополь, Запоріжжя, Марганець). При цьому варто наголосити, що **знищення підвалин національної самобутності (у цьому випадку – міст і міського способу життя українців) також кваліфікується як складник або прояв геноциду.**

На окупованих від 2022 р. територіях також спостерігалось масове розкрадання культурних цінностей з музеїв. Значною мірою розграбовані фонди Державного архіву Херсонської області. Мали місце й специфічні вияви викрадання історичних артефактів. Так, перед відступом окупантів із Херсона були демонтовані вивезені у невідомому напрямку пам'ятники Суворова, Ушакова, Потьомкіна і навіть поховальні рештки останнього (!?). Тим самим окупанти парадоксальним чином долучилися до деімперіалізації українського мнемонічного простору.

Агресор безцеремонно намагається збагатити свою культуру, свою історію чужими здобутками. Свіжий приклад – розбудова т.зв. туристичного комплексу «Новий Херсонес» шляхом руйнації частини світової історичної спадщини ЮНЕСКО. Тим самим агресор намагається побудувати нібито природній «шляхетний» зв'язок між античним полісом, Візантією, київським князем Володимиром та сучасною путінською Росією.

¹⁵ Михайлова О. Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні. Національний інститут стратегічних досліджень, 6.10.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni> (дата звернення: 8.07.2024)

В цілому, від 24 лютого 2022 р. історична політика країни-агресора РФ набула ще більш екстремальних форм. «Війна пам'яті» однозначно перейшла в екзистенційну площину, оскільки тепер йдеться про захист власне української тотожності. В цих умовах українська політика пам'яті має ґрунтуватися на національному історичному наративі та наскрізній історичній спадщині, які органічно поєднують в собі минувшину всіх регіонів і спільнот, в тому числі Криму, Донбасу, Приазов'я. Така політика Української держави має реалізовуватися вже зараз, не очікуючи військової деокупації вказаних регіонів. Відновлення українського мнемонічного простору має відбуватися з врахуванням специфіки Донбасу і Криму, зокрема відмінної природи ідентичності населення цих регіонів – прикордонної і гібридної на Донбасі, та типової для спільнот, які сформувалися в наслідок поселенського колоніалізму в Криму.

ВИСНОВКИ

Нинішні воєнно-політичні обставини – перехід РФ до повномасштабної агресії, яка скерована на знищення України як держави і геноцид українців як самодостатньої нації, спонукають до перегляду й оновлення методологічних засад студіювання історичної політики країни-агресора. При цьому лишаються актуальними засадничі положення. До них варто зарахувати аксіому, що пам'ятєва інвазія агресора починається значно раніше воєнної. Тому й хронологічні межі відповідних студій мають бути розширені (кілька варіантів: від 1991 р, від 2000 р., від 2007 р.). На наше переконання, при студіюванні політики пам'яті не припустимо ставити на одну дошку агресора і об'єкт агресії. Оскільки ми маємо справу саме з пам'ятєвим вторгненням РФ в український мнемонічний простір, а не навпаки. Військова агресія і окупація частини української території супроводжувалася силовими методами поширення офіційного історичного конструкту, який усунує ідеологізований і розрахований на спекулятивне провадження у суспільну свідомість великодержавних російських міфів. Це привело до формування екстремального тоталітарного режиму пам'яті спотворення минувшини та неприхованої інструменталізації історії для маніпуляції суспільною свідомістю на угоду чітко артикульованої політичної мети агресора.

Тому й для дослідження політики пам'яті в умовах агресії та окупації необхідні специфічні методологічні підходи, скеровані на деконструкцію російського окупаційного дискурсу, оперативне реагування на нові явища окупаційної політики (спроби «редеконунізації», посилення воєнного урбіциду, різноманітні вияви

привласнення історичної спадщини, знищення культурних цінностей, викрадення історичних артефактів тощо).

Деконструкція репресивного підкупаційного типу історичного дискурсу становить одночасно теоретичний науковий і практичний соціальний інтерес, скерований на захист української історичної спадщини.

Розділ підготовлено згідно з держбюджетною темою «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598).

АНОТАЦІЯ

Перехід РФ до повномасштабної агресії спонукають до оновлення методологічних засад студіювання історичної політики країни-агресора, значною мірою скерованої на привласнення української історичної спадщини. Для цього необхідні специфічні методологічні підходи, скеровані на деконструкцію російського окупаційного дискурсу, оперативне реагування на нові явища окупаційної політики. При студіюванні політики пам'яті не припустимо ставити на одну дошку агресора і об'єкт агресії. Військова агресія і окупація частини української території привела до формування екстремального тоталітарного режиму пам'яті, спотворення минувшини та неприхованої інструменталізації історії для маніпуляції суспільною свідомістю на догоду чітко артикульованої політичної мети агресора. Деконструкція російських історичних міфів становить одночасно теоретичний науковий, і практичний соціальний інтерес. Це сприятиме повноцінній деокупації українських територій.

Ключові слова: історична політика, агресія РФ, методологічні засади, захист vs привласнення історичної спадщини, деокупація, деконструкція історичних міфів

Література

1. Abibok J. Na drodze do stworzenia „narodu Donbasu”. Polityka tożsamości samozwańczych republik na wschodzie Ukrainy, «*Komentarze OSW*», № 270, 5.06.2018, s. 1-7.

2. Abibok Y. Unrecognized holidays: Old and new 'state' traditions in the self-proclaimed republics in the east of Ukraine, *Language of Conflict. Discourses of the Ukrainian Crisis*, edited by Natalia Knoblock, Bloomsbury Academic 2020, URL: <https://www.bloomsbury.com/us/language-of-conflict-9781350098626/> (дата звернення: 8.06.2024)

3. Kasianov G. Challenges of antagonistic memory: Scholars versus politics and war, «*Memory Studies*» 2022, vol. 15(6), p. 1295 –1298.

4. Kubik J., Bernhard M. A Theory of the Politics of Memory, *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, edit. by Jan Kubik and Michael Bernhard, Oxford 2014, p. 7–34.

5. Racz A. Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist, *FIIA Report 43*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2015, 104 p.

6. Sasse G., Lackner A. War and identity: the case of the Donbas in Ukraine, *Post-Soviet Affairs* 2018, vol. 34, № 2-3 (Identity Politics in Times of Crisis: Ukraine as a Critical Case), p. 139-157.

7. Studenna-Skrukwa M. Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej, Poznań 2014, 307 s.

8. Trenin D. Russia is the house that Vladimir Putin built – and he'll never abandon it, «*The Guardian*» 2017, 27 March, URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/27/russia-house-vladimir-putin-built-never-abandon#img-1> (дата звернення: 8.07.2024)

9. Wilson A. The Donbas between Ukraine and Russia: The Use of History in Political Disputes, *Journal of Contemporary History* 1995, vol. 30, no. 2 (apr), p. 265–289.

10. Білоус Т. Цивільні жертви війни на Донбасі та пам'ять про них, «*Спільне*» 2020, 19 березня, URL: <https://commons.com.ua/uk/civilni-zhertvi-vijni-na-donbasi-j-pamyat-pro-nih/> (дата звернення: 8.06.2024)

11. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення, Київ 2017, 332 с.

12. Горбулін В.П., Власюк О.С., Кононенко С.В. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна, Київ 2015, 132 с.

13. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія, за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О.М. Ляшенко, Київ 2015, 474 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Razom_kRym_donbas-4ab2b.pdf (дата звернення: 8.06.2024).

14. Короленко Б. Імперський/неоімперський дискурс Криму: історія та пам'ять у контексті глобальних викликів, *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, відп. ред. В. Смолій, Київ 2014, с. 644-656.

15. Кот С. Крим: статус окупованої території та захист культурних цінностей, *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, відп. ред. В. Смолій, Київ 2014, с. 690-707.

16. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет, Київ 2018, 560 с.

17. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 58 с.

18. Куромія Г. Донбас поміж Україною та Росією: позанаціональна ідентичність? *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів*, Луганськ 2002, с. 541–554.

19. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки, пер. з англ.: Г. Кьорян, В. Агеєв, передм. Г. Немирі, Київ 2002, 510 с.

20. Михайлова О. Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні, Національний інститут стратегічних досліджень, 6.10.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni> (дата звернення: 8.07.2024)

21. Приймаченко Я. Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті «русского мира», *Регіональна історія України, зб. наук. ст.*, Київ 2017, вип. 11, с. 101-132.

22. Путін назвав захоплення Азовського узбережжя «хорошим результатом», *«Дзеркало тижня»* 2022, 7 грудня, URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/putin-nazvav-zakhoplennja-azovskoho-uzberezhzhja-khoroshim-rezultatom.html> (дата звернення: 8.06.2024)

23. Світова гібридна війна: український фронт, ред. В.П. Горбуліна, Київ 2017, 496 с.

24. Студенна-Скруква М. Український Донбас. Обличчя регіональної ідентичності, Київ 2014, 410 с.

25. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна, Київ 2015, 166 с.

26. Шульга Т. Гуманітарна політика у поліетнічному регіоні: Крим 2000-х років, *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, відп. ред. В. Смолій, Київ 2014, с. 633-643.

27. Якубова Л., Головка В., Приймаченко Я. «Русский мир» на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії (аналітична доповідь), Київ 2018, 227 с.

Information about the author:

Masenko Vitalii Vasylovych,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Head of the Ukrainian History Department

Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University

81, Shevchenko ave., Cherkasy, 18031, Ukraine